

Posudek oponenta

Obrazy nepřátel: Paměť, ekonomika a zločin
Ondřej SLAČÁLEK

Dizertační práce, Ústav politologie FF UK, Praha 2014, 206 s.

Civilizační poslání a produktivní práce představují dva úběžné body Slačálkovy dizertační práce, analyzující obrazy nepřátel v současném českém veřejném prostoru. Svým zaměřením na formy vyloučení a v nich obsažený pozitivní autostereotyp současné české společnosti práce prozrazuje, že jí jde o mnohem víc než jen o analýzu politických institucí nebo podob ovládnutí a moci. Analýza míří k mechanismům, které umožňují vyloučení (či obecně moc), a k formám legitimizace stávajícího uspořádání (současného režimu). A proto se zaměřuje na sdílené hodnoty, které takové vyloučení – v tomto případě vyloučení komunistů a Romů – ospravedlňují, i na to, jak byly a jsou využívány ze strany různých zájmových skupin.

Pokud bych měl označit nejvýraznější motiv práce, pak by jím nejspíš byla Slačálkova snaha o anti-elitářský přístup. Jakkoliv se mu tato snaha na některých místech, jak se pokusím ukázat níže, nejspíš trochu vymstila, představují pokusy o průhled ke společnosti a v ní obsaženým představám dobra důležitý posun v zaměření dnešní politické vědy. Umožňuje totiž zhodnotit význam těch, kteří sice nevykazovali výrazné strategické ani intelektuální výkony (takže se o nich sotva budou psát „velké“ dějiny), jejichž jednání má nicméně vliv na to, jak v dané době vypadají hranice „slušné“ společnosti a obecně přijatelného jednání. A kteří svým každodenním jednáním spolu-definují hranice politického vyloučení a potažmo struktur rozhodování.

S tím pak úzce souvisí interdisciplinární založení práce. Slačálek se nespokojí s tradičně pojatou analýzou politického jednání jednotlivců či skupin a jejich konfrontací s otázkami politické teorie, ale snaží se jednání aktérů historizovat a hledat delší kontinuity v myšlení a jednání. Odtud se pak inspiruje i v literatuře, v nichž se otázky politických identit a jejich delších kontinuit nacházejí.

K tomu bych pak vyzvedl skutečnost, že se v rekonstrukci hodnot, které stály či stojí v pozadí společenské kritiky, a apelů na sdílená dobra, která legitimizují (nebo mají (znovu-)nastolit) nějaký politický řád, Slačálek zaměřil na historicky a sociálně situované pocity křivdy – jejich prezentaci ve veřejném prostoru, vyjednávání jejich přijatelnosti (nebo naopak veřejného odmítání). A také na případnou eskalaci konfliktů, jejichž pozadím byly dané představy o civilizačním poslání nebo produktivní práci.

Výklad postupuje ve třech pomyslných krocích. Na prvních ca osmdesáti stranách Slačálek rozvíjí historické předpoklady a teoretické koncepce své analýzy. Nejdříve vykreslí, jak říká,

„fragmenty“ tradičních českých Druhých – obrazy Němců, Rusů a Slováků. Již na tomto místě je zřejmá jeho vysoká citlivost k historické produkci i krásné literatuře, jejichž pomocí vykresluje základní obrysy vnímání Druhých v české společnosti posledních dvou staletí. Zatímco vymezení různých přístupů k analýze diskursu (s. 32–51) působí spíše přehledově, má oddíl o morální panice (s. 52–84) propracovanou analytickou strukturu a dokládá autorovu schopnost kriticky reflektovat své teoretické nástroje. V prostředním pomyslném oddílu (kap. IV, s. 85–136) se Slačálek věnuje symbolickému vyloučení komunistů. Na příkladě vlny diskusí o postavení komunistů v českém politickém systému, která se otevřela v souvislosti s prezidentskou volbou v první polovině roku 2003, rekonstruuje hlavní rétorické obraty a hodnotové pozadí českého antikomunismu. Jak autor dokládá, jsou tyto obraty a hodnoty vázány silně na představu morální obrody a civilizačního poslání, které mají negativní obrazy komunistické minulosti evokovat. Vedle toho má vyloučení Romů, jak ukazuje v posledním velkém oddíle své práce (kap. V, s. 137–188), ještě představu produktivní práce jako měřítko (jakkoli problematického) sociální inkluze a solidarity. Odtud může Slačálek v závěru své práce nastavit zrcadlo současnému pojetí demokracie (nikoliv jako teorie či doktríny, nýbrž jako politické praxe) a upozornit na její utilitární, ba dokonce doplňkový význam pro současný politický konsensus. Zatímco v protiromském diskursu je demokracie pojímána jako sebeobrana většiny, působí v antikomunistickém diskursu naopak poslání elit jako nositele hodnot (vůči většině, která se může rozhodnout „nesprávně“).

Pokud bych z pozice oponenta měl vyznačit body a argumentační postupy, které mohou budít jisté pochybnosti, postupoval bych ve třech krocích. Předně, autor ve své práci sice provádí důkladnou analýzu textů, spojených s představami klíčových Druhých v české společnosti, nikde však nespecifikuje referenční rámec diskursů ani důkladně nevysvětluje výběr daných textů. Čtenář si přitom bude klást otázku, proč je ve výběru pramenů upřednostněn novinářský provoz před jinými typy pramenů. Nejvíce iritující je tato jednostrannost tam, kde autor zcela vynechá intelektuály a obecně elitní diskursy. Chápu sice, že se snažil přiblížit aktérům a rozkrýt myšlenkový svět lidí (namísto elitních koncepcí), lze však například antikomunismus vysvětlit pouze jako praxi „zdola“ (jako svébytnou „morální paniku“) bez ohledu na nabídku intelektuálů? Zatímco v historickém úvodu se autor nebojí analyzovat „velké“ koncepce (Palackého, Kunderu etc.), v kapitole o antikomunismu vloží jen krátký odkaz k Václavu Klausovi a Janu Sokolovi (s. 107n.), což se mi zdá být velmi skoupé. Ačkoliv historikové, politologové či filozofové, kteří se danými otázkami zabývali, zrovna v první polovině roku 2003 nic nepublikovali, ospravedlňuje to jejich vyloučení z analýzy? Nenabízeli právě oni (byť tak nečinili v roce 2003) klíčové pojmové nástroje pro „adekvátní“ uchopení antikomunismu (které pak ve společnosti tak či onak rezonovaly)? Autor by se v případě širších diskusí měl připravit na možnou výtku nebo podezření, že novinářský diskurs zvolil z jisté pohodlnosti, totiž protože ho velmi důkladně empiricky zná; a že tato volba dokonce může indikovat nedostatečný odstup od fascinace tímto specifickým druhem materiálu.

S tím pak, za druhé, velmi úzce souvisí, že čtenáři nemusí být zcela jasné, proč a jak autor užívá zvolené analytické nástroje, zejména koncepci morální paniky. Ačkoliv patří kapitolka, kde autor vysvětluje možnosti a nástrahy konceptu, mezi nejčtivější části práce (kde i styl vyjadřování dokládá, že tuto část autor psal s velkým zaujetím a s vysokou citlivostí vůči možnostem a mezím přístupu), může si čtenář v další analýze klást kritickou otázku, jak se vlastně tato koncepce do analýzy textů, jak ji Slačálek nabízí, promítla? Dovolil bych si tuto kritickou námitku pro účely obhajoby vyostřit: zatímco úvodní úvahy ohledně foucaultovské analýzy a jejích rozdílů vůči kritické analýze diskursu se v dalším textu nejspíš neprojeví vůbec (a představují tak spíše malé metodologické cvičení), mohlo mít uplatnění koncepce morální paniky pro celkové vyznění práce dokonce kontraproduktivní účinek – totiž že si autor prostřednictvím této koncepce pohodlně vymezil kratší časové období, vyloučil elitní (intelektuální) texty a v daném (omezeném) poli si odehrál argumentační postup s předem daným výsledkem: ukázat vágnost v pojetí „morálky“ a „produktivní práce“ jakožto hodnotového pozadí pro sociální a politické vyloučení a demaskovat demokracii jako pouhý nástroj skupinových zájmů a situativních strategií. Obsahově by to byl samozřejmě zcela legitimní cíl, jen v tomto případě bylo možná bývalo lepší postupovat obezřetněji, systematičtěji a s větším důrazem na propojení teorie a empirické analýzy.

Odtud se otevírá možnost formulovat třetí, asi nejdůležitější námitku, týkající se paralelnosti „morálky“ a „práce“ jako dvou klíčových hodnot, o něž se opírá současná praxe vyloučení. Autor je totiž ani nepropojuje, bohužel však ani netematizuje vzájemné vazby. A možná to není náhoda – možná by bylo skutečně adekvátnější celý projekt rozdělit do dvou částí nebo pilířů, které mají každý svou vlastní logiku i historickou genezi. Pak ovšem měl být i výběr textů a argumentační postup koncipován jinak – v první linii kupříkladu od Palackého přes Masaryka, Nejedlého, Kunderu, Pitharta etc. sledovat „morální étos“ národa a jeho uplatnění v různých dobách a v různých podobách – a tím otevřít analýzu současného antikomunismu s jeho civilizačním apelem (s. 99n.) i jeho morální nadřazeností; ve druhé pak od Riegra přes A. M. Pinkase, Masaryka, Richtu etc. sledovat pojetí „pocitivé práce“ a nechat pak tento vývoj vyústit k analýze současných podob vyloučení na pozadí dnešního pojetí „produktivity“. Teprve v tomto bodě by se otevírala možnost pilíře opatrně propojit – ze starších teorií si umím představit tu část z *Původu totalitarismu* Hanny Arendtové, kde ukazuje připsanou „nectnost“ a „špatnost“ jako základ specificky moderních (“totalitních“) hnutí a jimi propagovaných forem vyloučení; z novějších pak například Honnethovy úvahy o uznání jako ideologii; jistě by se našla řada dalších teoretických možností. Všechny by jistě výrazně rozšířily dizertační projekt (možná i do neúnosné míry); stávající podoba práce však klade v tomto ohledu více otázek, než nabízí řešení.

V závěru bych připojil upozornění na některá místa (a apeloval na jejich propracování), která zbytečně prozrazují Slačákovu spřízněnost s žurnalistickým prostředím. Stalo se tak jednak tam, kde autor deklaruje historizaci, zároveň však prozradí, že má velmi vypjaté hodnotové

stanovisko (např. když sociální hnutí domněle ukazují „to nejhorší“ ze svých možností (s. 61), když autor představuje Romy jako „obětního beránka“ (s. 137), když si podle něj neonacisté konstruují příležitostná „diskursivní alibi“ (s. 149) nebo když se najednou autor rozhodne oponovat pramenům a snaží se korigovat představu, že daně jdou od bílých obyvatel k Romům (s. 156)). Jednak svou vazbu na žurnalistické prostředí autor prozradí ve svém stylu, když občas používá pojmy a obraty jako „patvar“ (s. 16), „láska tu potřebuje především šminky“ (s. 23), „kdo by nechtěl“ (s. 47), „ano i ne“ (s. 85), „předat peška“ (s. 150), „absurdita binarit“ (s. 159), „kakovonie hlasů“ (s. 169), „bafuňáři v Praze“ (s. 179). Všechna tato místa a formulační nectnosti zbytečně zpochybňují vysokou intelektuální úroveň autora i kvality jeho přeložené práce.

Ačkoliv mohou výše uvedené dané námitky vyznívat dosti tvrdě, ve skutečnosti jsou spíše vyostřenými argumenty pro účely obhajoby. Práce navzdory některým otevřeným místům představuje důležitý příspěvek k diskusím o současné politické kultuře, která se nejspíš nachází v bodě jistého obratu (či alespoň reformulace některých základních principů). Abychom porozuměli této změně a dokázali navrhnout možná řešení, potřebujeme kromě teorií demokracie nebo empirických analýz volebního chování apod. právě práce, jakou nabídl Ondřej Slačálek ve své analýze dvojího vyloučení. Přeloženou dizertační práci proto velmi rád doporučuji k úspěšné obhajobě.

Doc. PhDr. Michal P u l l m a n n , Ph.D.
Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK

V Praze, 22. 7. 2014